

УДК 069:929

DOI: 10.33099/2707-1383-2023-47-1-71-87

Павло НЕТЬОСОВ

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5930-0374>Електронна пошта: netesov@gmail.com**Володимир ГНЕРА**

кандидат історичних наук,
Інститут археології НАН України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6589-9163>Електронна пошта: gneravolodimir@gmail.com**Богдан СКОПНЕНКО**

кандидат історичних наук,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5678-0657>Електронна пошта: Sko-bogdan@i.ua

**НОВІТНЯ ІСТОРІЯ У ВИМІРІ ВІЗУАЛЬНОСТІ.
ВИСТАВКОВИЙ ПРОЄКТ «ЛЮТИЙ. ГРАНІ НЕЗЛАМНОСТІ»
ЯК СКЛАДОВА ЕКСПОЗИЦІЙНОЇ РОБОТИ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ**

Експозиційно-виставкова робота є важливою і часто недооціненою складовою інформаційного протистояння ворожим наративам. Вона являє собою першочергово не архітектурну форму чи елемент оздоблення приміщення, а потужний інструмент комунікації. Завдяки використанню цього інструменту стає можливим донесення до широкої аудиторії потрібної інформації шляхом використання матеріальних предметів та візуальних образів. Безумовно, важлива роль у процесі використання музейної експозиції як комунікаційного інструменту належить екскурсоводу-лектору, головним завданням якого є донесення концепції виставкового проєкту до слухачів у доступній та адаптованій формі. Зважаючи

на особливості функціонування конкретного реалізованого виставкового проєкту, в публікації зосереджено увагу на важливості екскурсійного супроводу сконструйованого експозиційного ряду та мистецькій складовій у побудові музейної експозиції.

У рамках даної публікації на прикладі реалізованого Національним університетом оборони України, Центром досліджень воєнної історії Збройних Сил України та Музеєм Революції Гідності виставкового проєкту «Лютий. Грані Незламності» ілюструється експозиційний напрям роботи Національного університету оборони України.

Ключові слова: виставка, художня робота, Революція Гідності, лютий, Збройні Сили України, оборона Києва, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Бурхливий вир історичних подій, у якому нині стверджується Українська Державність, неодмінно буде зафіксовано у значній кількості досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців у сфері військової та політичної історії, політології, соціальної антропології та цілого ряду інших дисциплін. Проте, окрім суто наукового нарративу, сьогодні є дуже своєчасним створення освітнього продукту, доступного до сприйняття і, разом з тим, якісним з науково-методологічної точки зору. В даному контексті виставково-експозиційна робота може виконати обидва завдання.

До роковин повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України спільними зусиллями Національного університету оборони України, Центру досліджень воєнної історії Збройних Сил України та Національного музею Революції Гідності було створено виставковий проєкт «Лютий. Грані

незламності». Хронологічно проєкт охоплює період від Революції Гідності 2014 року до подій російсько-української війни у її найактивнішій фазі лютого 2022 року.

Метою статті є висвітлення особливостей побудови та функціонування експозиційного простору на прикладі створення виставки «Лютий. Грані незламності».

В межах даної наукової розробки авторами було виокремлено наступні завдання: розглянути ідейно-концептуальне наповнення та архітектуру виставкового проєкту «Лютий. Грані незламності»; проілюструвати музейно-експозиційний напрям роботи Національного університету оборони України на прикладі конкретного реалізованого виставкового проєкту; визначити роль екскурсійного супроводу у адаптації та донесенні ідейного змісту виставкового проєкту до кінцевого споживача; визначити перспективи музейно-експозиційної роботи в умовах російсько-української

війни на прикладі вищезгаданого виставкового проєкту.

Виклад основного матеріалу. Складність завдання, що стояло перед авторами проєкту, полягала у концептуальному поєднанні відносно віддалених у хронологічному вимірі події та створенні простору, що успішно комунікував би з відвідувачем, аргументуючи головну ідею проєкту. Акцентуація уваги на одному з зимових місяців, що прослідковується у назві виставки, не є випадковою, адже лютий — місяць великих випробувань і потрясінь. Саме в лютому досягли кульмінаційної точки події Революції Гідності, розпочалася окупація Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, російська федерація зважилася на широкомасштабне вторгнення.

Зважаючи на особливості задіяного експозиційного простору та тематичну сегментацію, експозиція розділена на 3 блоки у трьох різних виставкових залах. Хронологічно вона охоплює період з 2014 року (Революція Гідності) та зосереджує увагу відвідувачів на широкомасштабному російському вторгненні з лютого 2022 року. Автори ідеї виставки «Лютий. Грані незламності» невідповідно роблять головний акцент у першій її частині на подіях Майдану 2013–2014 років, адже Революція Гідності стала своєрідною точкою неповернення у цивілізаційному виборі українців. У першій залі (далі — зала 1) до уваги відвідувачів представлено

артефакти, що переважно мають відношення до періоду Революції Гідності: засоби захисту, імпровізована зброя, «коктейлі молотова» (рис. 1), що використовувалися мітингувальниками під час протестних акцій у Києві наприкінці 2013 року та на початку 2014 року, екскурсовод-лектор розпочинає виклад основного інформаційного матеріалу з постановки питання про взаємопов'язаність та взаємонаслідковість подій 2014-го та 2022-го років. У центрі виставкової зали — інсталяція (Мистецькі експонати виставки «Лютий. Грані незламності». 2023), що ілюструє історичну тяглість подій 2014 року та повномасштабного російського вторгнення у 2022-му. Інсталяція складається з двох виготовлених з алюмінієвого сплаву протиударних щитів. Щити стали основою для художніх робіт Андрія Пальваля («Це не дуже доречно саме зараз». 2023) та Олександра Комяхова («Україна — не гоголевская идиллия. Можем взять серп и дать врагу отпор». 2023).

Щит, що став основою для художньої роботи Олександра Комяхова, має відношення до подій революції Гідності (рис. 2), інша художня робота, авторства Андрія Пальваля (рис. 3), виконана на щиті, що має дещо іншу історію. Його було виявлено музейно-пошуковою групою під керівництвом Павла Нетьосова на початку квітня 2022 року (Виходиш із позицій з повними руками всього, що вибухає та вбиває. 2022)

Рис. 1. Засоби захисту, імпровізована зброя, «коктейлі молотова»

Рис. 2. Щит, що став основою для художньої роботи Олександра Комяхова, має відношення до подій Революції Гідності

на місці знищеної колони росгвардії з числа окупаційного ворожого контингенту («Хто прийде на нашу землю, той так і здохне!». 2023). Згідно з документами, виявленими на місці знищеної ворожої колони, вона належала до оперативної роти ОМОН міста Новокузнецька російської федерації, управління росгвардії по Кемеровській області (*документи зберігаються та доступні до огляду в музейно-експозиційному просторі Національного університету оборони України*). Презентуючи вищезгадану інсталяцію, перед екскурсоводом стоїть завдання спонукати відвідувачів до проведення чітких аналогій між подіями дев'ятирічної давнини, що відбулися у рамках Ре-

волюції Гідності, та окремими епізодами російського вторгнення на терени України у лютому 2022 року. Зокрема, необхідно надати відвідувачам роз'яснення: «чому перемога Революції Гідності стала для росії великою геополітичною поразкою?». Адже обравши демократичний шлях розвитку у 2014 році, українці фактично зруйнували плани кремля щодо встановлення політичного контролю над Україною невійськовими методами.

Вважаючи розпад Радянського Союзу «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття» (*Распад Советского Союза: катастрофа или благо? 2023*), президент рф Володимир Путін з часу свого приходу до

Рис. 3. Щит художньої роботи авторства Андрія Пальваля. Було виявлено на місці знищеної колони Росгвардії з числа окупаційного ворожого контингенту

влади спрямував зовнішньополітичні потуги російської федерації на «узалежнення» України, без якої російський імперський простір є неідеальним у довгостроковій перспективі як у економічній, політичній, так й ідеологічній площині. Цієї думки дотримувався видатний український фізик Іван Пулюй. «Нарешті розірвуться ланцюги, якими український народ зв'язаний по руках і ногах, і нехай цим самим знову відновиться могутня твердиня супроти монголо-московських навал, і тільки тоді прийде палко бажаний мир!» (Пулюй, І. П. 1915, с. 636.) — зазначав в одній зі своїх праць український науковець ще у 1915 році (Патер, І. Г.

2020, с. 540). Тому вкрай негативні висловлювання та оцінки представників російської владної еліти щодо подій Революції Гідності (Путин назвав Революцію достоїнства «кровоавым госпереворотом» и упрекнул США в поддержке Майдана. 2023) є лише зайвим підтвердженням значущості та історичності цих подій.

Очевидна ідентичність предметів, що використовували спецпризначенці та «Беркут» для придушення протестів у Києві наприкінці 2013 року і на початку 2014 року, та тих, які російські окупанти з числа росгвардії планували використати, вочевидь аж ніяк не в бою зі Збройними Силами України, дає змогу екскурсоводу-лектору доступніше донести причинно-наслідковість та взаємопов'язаність демократичного вибору у 2014 році та захистом держаного суверенітету у 2022–2023 роках. Адже, не спромігшись досягти успіху політичними методами, росія вдалася до гібридної агресії проти нашої держави, здійснивши окупацію Кримського півострова та окремих районів Донбасу. Коли і це не дало агресору очікуваних результатів, російський президент за згоди політичних еліт зважився на широкомасштабне вторгнення в Україну.

Варто зауважити, що протягом восьми років російська пропаганда вперто просувала тезу про «громадянський конфлікт» в Україні, який стався буцімто через «государственный переворот», так російська про-

паганда називає події Революції Гідності. Доволі зручний привід для обґрунтування агресії проти суверенної держави, що маскувався під приводом захисту «російськомовного населення». Не зайвим буде нагадати, що сучасні «рашисти» не оригінальні у формулюваннях, оскільки ідея громадянського протистояння в Україні була озвучена вже більше 100 років тому російськими більшовиками. Тоді зовнішню агресію проти України намагалися проілюструвати як внутрішнє протистояння між київським (Центральна Рада) та харківським (УРСР) урядами. Насправді ж УРСР мала такий же рівень «самостійності», як і сьогоденні російські квазіреспубліки — «ДНР» та «ЛНР». Після захоплення влади у Петрограді шляхом збройного перевороту в 1917 році для російських більшовиків було важливим поширити свою владу на терени України, де у якості законної влади на той час функціонувала Українська Центральна Рада. Бо ж втрата контролю над Україною підривала (і підриває) самі основи існування російського імперського геополітичного простору. Відомий український меценат і громадський діяч Євген Чикаленко на підтвердження висловленої нами тези опублікував у своїх спогадах текст «інструкції», котру розповсюджували більшовицькі агітатори у січні 1918 року: «Помните, что так или иначе, а нам необходимо возвратить Украину России. Без Украины нет России. Без украин-

ского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может; она задохнется, а с ней и советская власть, и мы с вами» (Чикаленко, Є. Х. 2004, с. 417).

Тому підводячи підсумок у встановленні прямого причинно-наслідкового зв'язку між подіями Майдану та широкомасштабної військової агресії рф, екскурсовод-лектор, за необхідності, може звернути увагу слухачів на те, що українці, захищаючи зі зброєю в руках свою свободу та незалежність, відстоюють у тому числі і демократичний та європейський вибір, що був зроблений українським суспільством у 2014 році.

Не досягнувши своєї мети у підкоренні України гібридними методами, кремль вдався до повномасштабної військової агресії, розраховуючи зреалізувати справу знищення української державності у короткі строки. Безсумнівно, пріоритетним завданням московських окупантів була якомога швидша окупація столиці України — Києва. Відповідний тематичний блок, що ілюструє бойові дії на київському напрямку з часу початку широкомасштабного російського вторгнення і до моменту визволення Київщини від окупаційних сил рф, представлено у рамках виставкового проекту «Лютий. Грані незламності».

У залі № 2 до уваги відвідувачів представлено карту боїв за Київ у 2022 році (рис. 4), карти-схеми, що ілюструють військові інтервенції СРСР до інших держав у другій

половині ХХ століття: Угорщини (1956 р.), Чехословаччини (1968 р.) та Афганістану (1979–1989 рр.) (рис. 5). Вводячи екскурсантів «у контекст» пропонованого інформаційного наповнення, екскурсовод-лектор може коротко, у загальних рисах, окреслити багатий історичний досвід, що має росія у придушенні демократичних виступів на території інших держав. Так, зокрема, не буде зайвим нагадати, що у ХІХ столітті російського імператора Миколу І називали не інакше, як «жандармом Європи». Придушення повстання декабристів, польського повстання 1830–1831 ро-

ків, революції в Угорщині 1848–1849 років логічно підпадало під таке визначення і сприяло закріпленню цього терміна як за російським правителем, так і за державою загалом. Французький мандрівник і письменник Астольф де Кюстін у своїй розповіді про Росію (Астольф де Кюстін. 2009, с. 241), що вийшла друком у 1839 році, називав Миколу І «тюремником третини земної кулі».

Окрема увага у рамках цієї частини експозиції присвячена саме подіям в Угорщині, Чехословаччині та Афганістані. Автори проєкту роблять акцент саме на цих епізодах

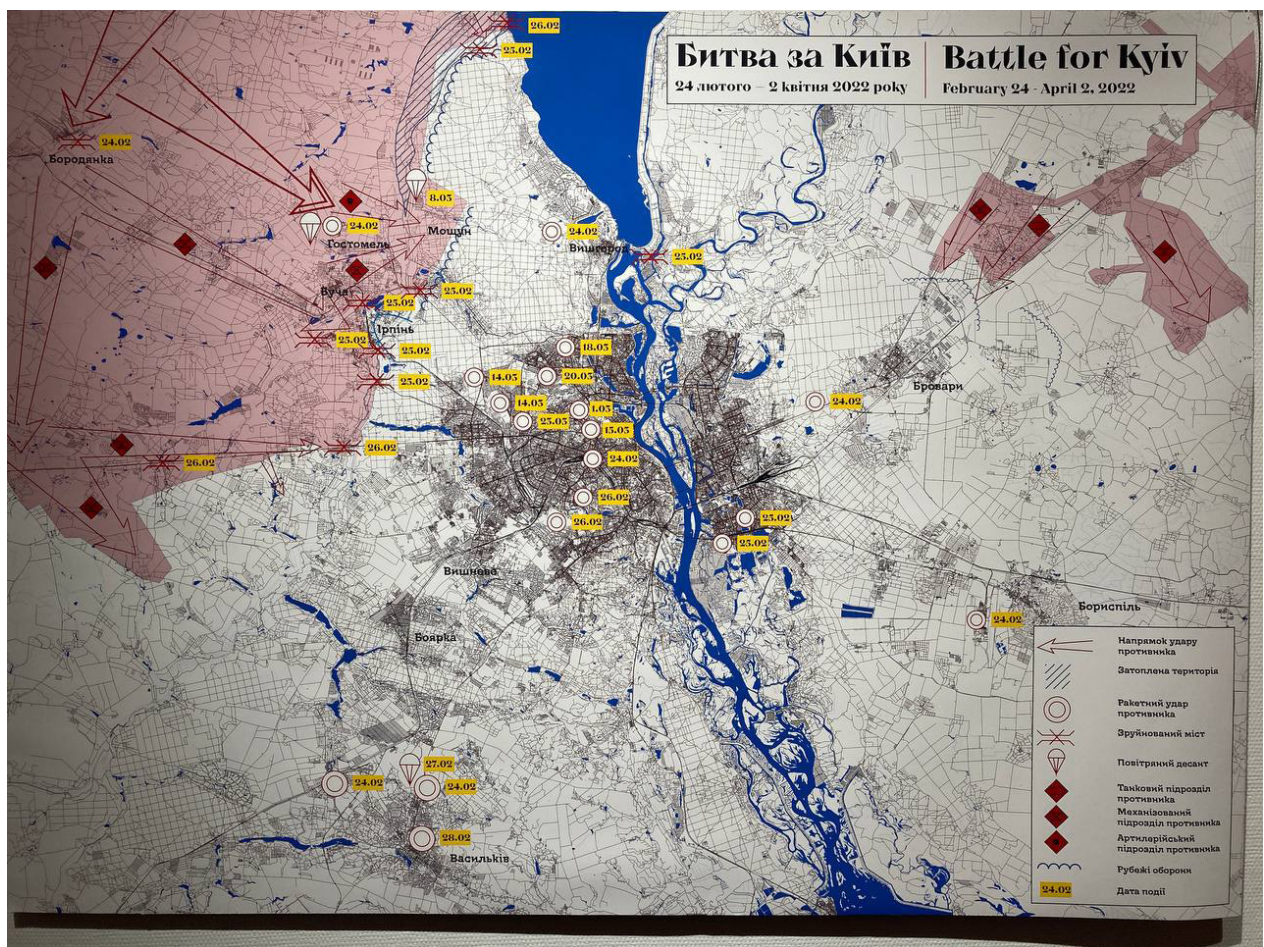

Рис. 4. Карта боїв за Київ у 2022 році

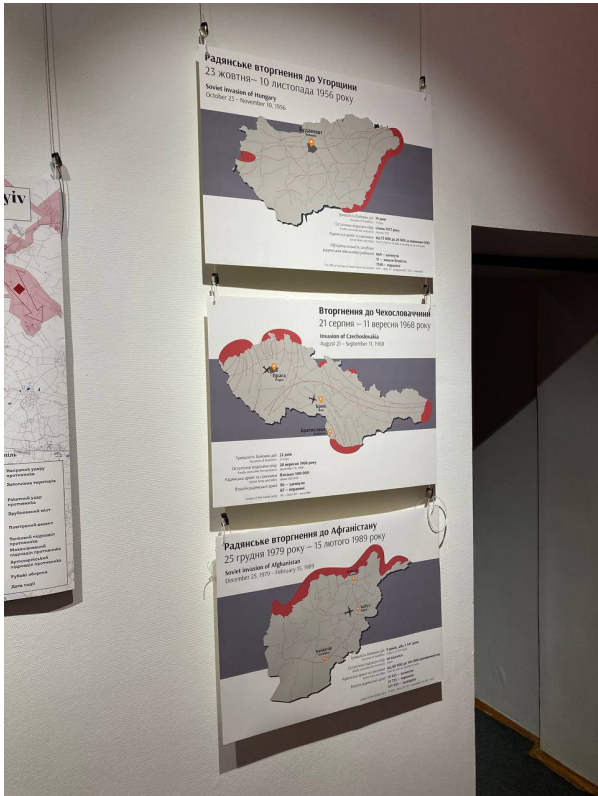

Рис. 5. Карти-схеми, що ілюструють військові інтервенції СРСР до інших держав у другій половині ХХ століття

Рис. 6. Фрагменти ворожої авіаційної техніки, знищеної Збройними Силами України під час оборони Києва у період з лютого по квітень 2022 року

історії радянського експансіонізму, оскільки, вони вплинули на сучасну російську військову стратегію, зокрема застосування повітрянодесантних військ одночасно із просуванням угруповання механізованих підрозділів (Тельман, І. 2023).

Проте радянський військовий досвід в українських реаліях не спрацював, і через низку факторів російські війська зазнали катастрофічної поразки. Інформаційний ряд у залі доповнено інтерактивними елементами — планшетами, на яких ілюструються задокументовані у рамках медіа-проекту Front 18 (Front 18. 2023) свідчення учасників оборони

Києва, та мистецькою інсталяцією «Брухт» («Непотріб» та «Брухт». 2023). Для її побудови були використані фрагменти ворожої авіаційної техніки, знищеної Збройними Силами України під час оборони Києва у період з лютого по квітень 2022 року (рис. 6). Зокрема, це фрагменти двох літаків Су-25СМ «Грач» (Alexander Mladenov. 2013), багатопільового гвинтокрила Мі-8 (Мі-8. 2022) та новітнього розвідувально-ударного гвинтокрила Ка-52 (Ка-52. 2022). Пошукові роботи здійснювалися музейно-експедиційною групою Національного університету оборони України (Нетьосов, П. О.,

Гнера, В. А. & Скопненко, Б. О. 2022, с. 84). Після деокупації Київщини музейно-експедиційна група кілька тижнів працювала на території аеропорту «Антонов». Окрім великої кількості артефактів російсько-української війни, у ході пошукових робіт було виявлено тіла двох полеглих у бою захисників України, численні рештки окупантів та значну кількість знищеної ворожої техніки. Найбільш цікаві її зразки були передані на зберігання до Національного музею історії України у Другій світовій війні, Національного військово-історичного музею України. Частину техніки представлено до вільного огляду в Києві на Кріпосному провулку та Михайлівській площі.

У наступній залі (зала № 3) до уваги відвідувачів представлено як інформаційні матеріали у вигляді банерного блоку, так і медіа-інтерактивні елементи, що транслюються за допомогою трьох моніторів та проектора (рис. 7). Експозиція розділена тематично і окремо висвітлює злочини російських окупантів проти цивільного населення, у тому числі дітей, а також розповідає про волонтерів, які загинули внаслідок бойових дій. У рамках кожного блоку експонуються відповідні музейні предмети, що належать переважно до колекції Музею Революції Гідності.

Незважаючи на крах радянської тоталітарної системи, імперські амбіції декларативно демократичної росії нікуди не зникли. Влучно, на нашу

Рис. 7. Медіа-інтерактивні елементи, що транслюються за допомогою трьох моніторів та проектора

думку, охарактеризував загарбницьку природу росії український політолог та культуролог Тарас Возняк: «Експансія і розширення стали ідеєю Росії. Однак ця ідея призвела до дивного результату — імперія втратила відчуття меж — вона розширювалася і розширювалася, а тому втратила свою конкретику — що ж, власне, є Росією? Територія між імперією Цинь на сході та Німецькою імперією на заході? Між Іраном і племенами самоїдів? Чи, може, далі? Практика покаже, що меж немає. Російська ідея — безкінечне розширення. До «исконно русских земель», якими оголошуються будь-які землі — хоч

би й імперія Цинь» (Возняк Тарас. 2023).

На окрему увагу заслуговує порівняльна таблиця, що ілюструє кількість втрат росії у військових конфліктах, спричинених її агресивною експансіоністською політикою після розпаду СРСР (рис. 8). Таблиця ілюструє втрати рф у Придністровському конфлікті (1992 р.), Першій та Другій Чеченській кампаніях (1994–1996 та 1999–2009 рр.), російській інтервенції до Грузії (2008 р.) та Сирії (з 2015 р.) (Кривошеев, Г. Ф. 2001, с. 593). Усі ці цифри проілюстровано для порівняння з тією кількістю втрат у живій силі, яких зазнала росія після широкомасштабного вторгнення в Україну, що на час відкриття виставкового проєкту згідно з офіційними даними Генерального штабу Збройних Сил України становили близько 144 тис. осіб.

Значну частину площі експозиційної зали № 3 займає інсталяція під назвою «Непотріб» (рис. 9). Саму ідею інсталяції її автори («Непотріб» та «Брухт». 2023) пояснюють наступним чином: «З часу повномасштабного вторгнення більше 140 тисяч росіян були успішно демілітаризовані Силами оборони України. Про їх колишню присутність на нашій землі нагадує різноманітний непотріб — свідчення їх беззмістовного та безславного фізичного існування. Елементи спорядження, документи, особисті речі, листи... — усе те, що було частиною їх матеріальної ре-

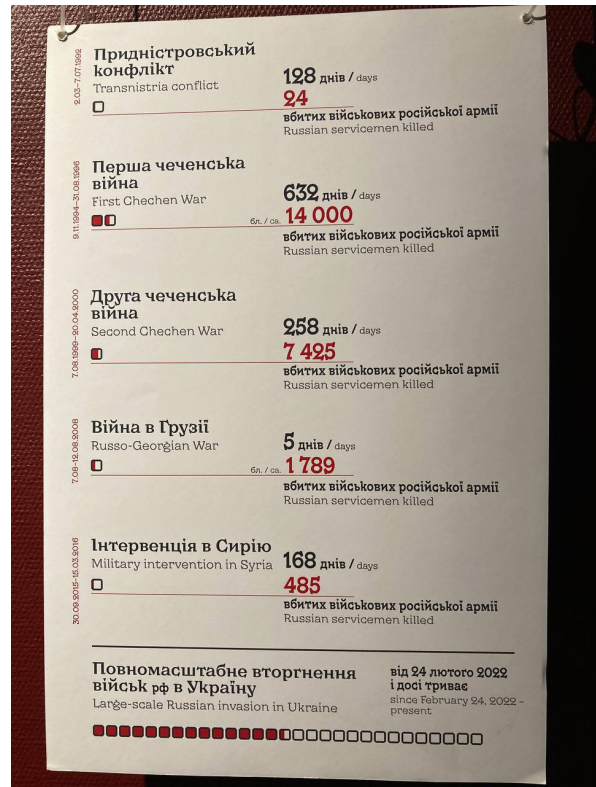

Рис. 8. Порівняльна таблиця, що ілюструє кількість втрат Росії у військових конфліктах, спричинених її агресивною експансіоністською політикою після розпаду СРСР

альності лишилось. Немає тільки їх власників. Ті, хто, ще вчора пишалися своєю величчю та непереможністю, були перетворені оборонцями України на нікому непотрібне сміття». Більшість експонатів для її створення були зібрані представниками музейно-експедиційної групи Національного університету оборони України у квітні–червні 2022 року, крім того, використані предмети з фондів Музею Революції Гідності та Центру досліджень воєнної історії Збройних Сил України.

Особливо цікавим для відвідувачів з-поміж інших предметів інсталяції може бути звернення, адресоване

Рис. 9. Інсталяція під назвою «Непотріб»

російським військовослужбовцям повітрянодесантних підрозділів від командування ВДВ, що залучалися до інтервенції на територію України. Звернення, що поширювалося у вигляді листівок, містить породжену хворою уявою російських пропагандистів аргументацію необхідності війни. Також у рамках інсталяції можна побачити російсько-англійський розмовник, який окупант, вочевидь, планував використати для комунікації з «солдатами НАТО», шеврони різних військових підрозділів армії РФ, документи, банківські картки, елементи спорядження, уніформи та взуття російських окупантів.

Завершується огляд експозиції виставкової зали № 3 і усієї виставки загалом мистецькою роботою авторства Олександри Нетьосової «Світло нашої перемоги» (Мисте-

цькі експонати виставки «Лютий. Грані незламності». 2023). Дану роботу вперше було представлено у рамках іншого виставкового проєкту, реалізованого до Дня Збройних Сил України (06.12.2022) і нині діючого в Національному університеті оборони України — «Сталеві полотна» (Наші сталеві полотна. Голос України. 2023). Основою для художньої роботи став уламок снаряду російської гармати Д-30А калібру 122 мм, знайдений на місці знищеної ворожої артилерійської позиції неподалік аеропорту «Антонов» у квітні 2022 року.

Підводячи підсумок екскурсії, екскурсоводу-лектору рекомендовано пояснити ідейний зміст мистецької роботи «Світло нашої перемоги» словами самої мисткині: «Не маючи змоги зламати опір Сил оборони

України у чесному бою, російські злочинці вдалися до тактики ракетного терору проти мирних українських міст. Ворог намагається підірвати бойовий дух українців, зламати їхню волю та нав'язати свої умови. Але росіяни не усвідомлюють того, що наша нація є сильною і згуртованою, як ніколи до цього, і жоден терор не змусить нас шукати компромісу з військовими злочинцями. Свобода і Незалежність мають набагато більше значення, ніж побутовий комфорт, а усі уражені ворогом інфраструктурні об'єкти неодмінно будуть відновлені за рахунок репарацій, які недалекоглядні окупанти сплачуватимуть ще довгі роки. І навіть у непроглядній темряві ми чіт-

ко бачимо світло... і це світло нашої майбутньої перемоги».

Висновок. Особливістю виставкового проєкту «Лютий. Грані незламності» є хронологічне поєднання дещо віддалених у часі і разом з тим знакових у новітній українській історії подій — Революції Гідності 2014 року та сучасної національно-визвольної війни проти московських загарбників. Архітектура виставкового проєкту і супровідний наратив побудовані таким чином, щоб донести до відвідувача ідею про чіткий взаємозв'язок вищезгаданих подій. Адже демократичний вибір, зроблений українцями у 2014 році, доводиться відстоювати зі зброєю в руках і сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Астольф де Кюстін. (2009). *Правда про Росію: Подорожній щоденник*. Опрацював О. Мерчанський; післямова М. Слабошпицький. К.: Ярославів Вал, Укр. Письменник, 241 с.

Виходиш із позицій з повними руками всього, що вибухає та вбиває — Нетьосов про пошукові роботи у місцях боїв на Київщині. (2022). URL: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynyy-marafon/vykhodysh-iz-pozytsiy-z-povnymy-rukamy-vs-oho-shcho-vybukhaie-ta-vbyvaie-net-osov-pro-poshukovi-roboty-u-mistsiakh-boiv-na-kyivshchyni> [дата зверн.: 20.12.2022].

Возняк Тарас. Геополітична диспозиція Росії Путіна. (2023). URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/voznjak/61f28de0b6b09/> [дата зверн.: 02.03.2023].

Ka-52. (2022). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0-52#cite_note-21 [дата зверн.: 12.12.2022].

Кривошеев, Г. Ф. (2001). *Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил*. Статистическое исследование. М.: Олма-Пресс, с. 593.

Мистецькі експонати виставки «Лютий. Грані незламності». (2023). URL: <https://maidanmuseum.net/uk/node/2439> [дата зверн.: 25.03.2023].

Наші сталеві полотна. Голос України. (2023). URL: <http://www.golos.com.ua/article/367731> [дата зверн.: 20.03.2023].

«Непотріб» та «Брухт». Розповідаємо про інсталяції виставки «Лютий. Грані незламності». (2023). URL: <https://www.prostir.ua/?news=nepotrib-ta-bruht-rozповidajemo-pro-instalyatsiji-vystavky-lyutyj-hrani-nezlamnosti> [дата зверн.: 24.03.2023].

Нетьосов, П., Гнера, В. & Скопненко, Б. (2022). Особливості музейно-виставкової роботи в Збройних Силах України на прикладі виставкового проекту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського «Сталеві полотна». *Воєнно-історичний вісник*. № 45 (3), с. 21–38.

Патер, І. Г. (2020). *Іван Пулюй — український патріот, політик, державник*. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича. Львів. Вип. 33, с. 270–293.

Пулюй, І. П. (1915). *Україна і її міжнародно-політичне значення*. Іван Пулюй. Збірник праць, с. 636.

Путин назвал Революцию достоинства «кровавым госпереворотом» и упрекнул США в поддержке Майдана. (2023). URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/putin-nazval-revolyuciyu-dostoinstva-krovavym-gosperevorotom-i-upreknul-ssha-v-podderzhke-majdana> [дата зверн.: 12.03.2023].

Распад Советского Союза: катастрофа или благо? (2023). URL: <https://www.golosameriki.com/a/ussr-demise-disaster-or-blessing/4996385.html> від [дата зверн.: 11.03.2023].

Тельман, И. Вторжение. Операция «Дунай». (2023). URL: <https://www.kontinent.org/article.php?aid=48b9b2a95f386> [дата зверн.: 24.03.2023].

«Украина — не гоголевская идиллия. Можем взять серп и дать врагу отпор»: художник о постмайдановском творчестве. (2023). URL: https://gazeta.ua/ru/articles/culture/_ukraina-ne-gogolevskaya-idilliya-mozhem-vzyat-serp-i-dat-vragu-otpor-hudozhnik-o-postmajdanovskom-tvorchestve/1068912 [дата зверн.: 14.03.2023].

«Хто прийде на нашу землю, той так і здохне!»: спалена колона Росгвардії в Ірпені. (2023). URL: https://vgolos.ua/news/hto-priyde-na-nashu-zemlyu-toy-tak-i-zдохne-spalena-kolona-rosgvardiyi-v-irpeni-18--video_1415773.html [дата зверн.: 14.03.2023].

«Це не дуже доречно саме зараз»: художник-мураліст Андрій Пальваль розповів про Бенксі та про стріт-арт в Україні. (2023). URL: <https://suspilne.media/324296-ce-ne-duze-dorecno-same-zaraz-hudozhnik-muralist-andrij-palval-rozповiv-pro-benksi-ta-pro-strit-art-v-ukraini/> [дата зверн.: 14.03.2023].

Чикаленко, Є. Х. (2004). *Щоденник*. Т. 1. К.: Темпора, с. 417.

Alexander Mladenov. (2013). *Sukhoi Su-25 Frogfoot*. Air Vanguard 9. Osprey Publishing.

Mi-8. (2022). URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/mi-8/> [дата зверн.: 20.12.2022].

Front 18. (2023). URL: <https://www.youtube.com/@Front18Media/about> [дата зверн.: 24.03.2023].

REFERENCES

Astolf de Kiustin. (2009). *Pravda pro Rosiiu: Podorozhnii shchodennyk* [The truth about Russia: A travel diary]. Opratsiuvav O. Merchanskyi; Pislamova M. Slaboshpytskyi. K.: Yaroslaviv Val, Ukr. Pysmennyk, 241 s. [in Ukrainian].

Vykhodysh iz pozytsii z povnymy rukamy vsoho, shcho vybukhaie ta vbyvaie — Netosov pro poshukovi roboty u mistsiakh boiv na Kyivshchyni [You come out of positions with your hands full of everything that explodes and kills — Netyosov about search operations at the sites of battles in the Kyiv region]. (2022). URL: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynny-marafon/vykhodysh-iz-pozytsiy-z-povnymy-rukamy-vs-oho-shcho-vybukhaie-ta-vbyvaie-net-osov-pro-poshukovi-roboty-u-mistsiakh-boiv-na-kyivshchyni> [Accessed: 20.12.2022]. [in Ukrainian].

Vozniak Taras. Heopolitychna dyspozytsiia Rosii Putina [The geopolitical disposition of Putin's Russia]. (2023). URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/voznyak/61f28de0b6b09/> [Accessed: 02.03.2023]. [in Ukrainian].

Ka-52 [Ka-52]. (2022). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0-52#cite_note-21 [Accessed: 12.12.2022]. [in Ukrainian].

Kryvosheev, H. F. (2001). *Rossyia y SSSR v voynakh XX veka. Potery vooruzhennikh syl* [Russia and the USSR in the wars of the XX century. Losses of the armed forces]. Statystycheskoe yssledovanye. M.: Olma-Press, s. 593. [in Russian].

Mystetski eksponaty vystavky “Liutyi. Hrani nezlamnosti” [Art exhibits of the exhibition “Feb. Edges of invincibility”]. (2023). URL: <https://maidanmuseum.net/uk/node/2439> [Accessed: 25.03.2023]. [in Ukrainian].

Nashi stalevi polotna. Holos Ukrainy [Our steel sheets. Voice of Ukraine]. (2023). URL: <http://www.golos.com.ua/article/367731> [Accessed: 20.03.2023]. [in Ukrainian].

“Nepotrib” ta “Brukht”. Rozpovidaiemo pro instaliatsii vystavky “Liutyi. Hrani nezlamnosti” [“Nepotrib” and “Scrap”. We are talking about the installation of the exhibition “Feb. Edges of invincibility”]. (2023). URL: <https://www.prostir.ua/?news=nepotrib-ta-brukht-rozpovidajemo-pro-instalyatsiji-vystavky-lyutyj-hrani-nezlamnosti> [Accessed: 24.03.2023]. [in Ukrainian].

Netosov, P. O., Hnera, V. A. & Skopnenko, B. O. (2022). Osoblyvosti muzeino-vystavkovoi roboty v Zbroinykh Sylakh Ukrainy na prykladi vystavkovoho proektu Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy im. Ivana Cherniakhovskoho “Stalevi polotna” [Peculiarities of museum and exhibition work in the Armed Forces of Ukraine on the example of the exhibition project of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskiy “Steel sheets”]. *Voyenno-istorychnyj visnyk*. № 45 (3), s. 21–38. [in Ukrainian].

Pater, I. H. (2020). *Ivan Puliui — ukrainskyi patriot, polityk, derzhavnyk* [Ivan Pulyuy is a Ukrainian patriot, politician, statesman]. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Hol. red. Ihor Soliar; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha. Lviv. Vyp. 33, s. 270–293. [in Ukrainian].

Puliui, I. P. (1915). *Ukraina i yii mizhnarodno-politychne znachennia* [Ukraine and its international political significance]. Ivan Puliui. Zbirnyk prats, s. 636. [in Ukrainian].

Putyn nazval Revoliutsyiu dostoinstva “krovavum hosperevorotom” y upreknul SShA v podderzhke Maidana [Putin called the Revolution of Dignity a “bloody coup d’état” and reproached the United States for supporting the Maidan]. (2023). URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/putin-nazval-revolyuciyu-dostoinstva-krovavym-gosperevorotom-i-upreknul-ssha-v-podderzhke-majdana> [Accessed: 12.03.2023]. [in Russian].

Raspad Sovetskoho Soiuzu: katastrofa yly blaho? [The collapse of the Soviet Union: disaster or blessing?]. (2023). URL: <https://www.golosameriki.com/a/ussr-demise-disaster-or-blessing/4996385.html> vid [Accessed: 11.03.2023]. [in Russian].

Telman, Y. Vtorzhenye. Operatsyia “Dunai” [Intrusion. Operation “Dunai”]. (2023). URL: <https://www.kontinent.org/article.php?aid=48b9b2a95f386> [Accessed: 24.03.2023]. [in Russian].

“Ukrayna — ne hoholevskaia ydylyia. Mozhem vziat serp y dat vragu otpor”: khudozhnyk o postmaidanovskom tvorchestve [“Ukraine is not a Gogol idyll. We can take a sickle and fight back the enemy”: an artist about post-Maidan art]. (2023). URL: https://gazeta.ua/ru/articles/culture/_ukraina-ne-gogolevskaya-idilliya-mozhem-vzyat-serp-i-dat-vragu-otpor-hudozhnik-o-postmajdanovskom-tvorchestve/1068912 [Accessed: 14.03.2023]. [in Russian].

“Khto pryide na nashu zemliu, toi tak i zdokhne!”: spalena kolona roshvardii v Irpeni [“Whoever comes to our land will die!”: the Roshvardiya column burned in Irpen]. (2023). URL: https://vgolos.ua/news/hto-priyde-na-nashu-zemlyu-toy-tak-i-zdohne-spalena-kolona-rosgvardiyi-v-irpeni-18-.video_1415773.html [Accessed: 14.03.2023]. [in Ukrainian].

“Tse ne duzhe dorechno same zaraz”: khudozhnyk-muralist Andrii Palval rozpoviv pro Benksi ta pro strit-art v Ukraini [“It’s not very appropriate right now”: muralist Andriy Palval talked about Banksy and street art in Ukraine]. (2023). URL: <https://suspilne.media/324296-ce-ne-duzhe-dorechno-same-zaraz-hudozhnik-muralist-andrij-palval-rozpoviv-pro-benksi-ta-pro-strit-art-v-ukraini/> [Accessed: 14.03.2023]. [in Ukrainian].

Chykalenko, Ye. Kh. (2004). *Shchodennyk* [Diary]. T. 1. K.: Tempora, s. 417. [in Ukrainian].

Alexander Mladenov. (2013). *Sukhoi Su-25 Frogfoot*. Air Vanguard 9. Osprey Publishing. [in English].

Mi-8. (2022). URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/mi-8/> [Accessed: 20.12.2022]. [in Ukrainian]. [in English].

Front 18. (2023). URL: <https://www.youtube.com/@Front18Media/about> [Accessed: 24.03.2023]. [in English].

Pavlo NETYOSOV

*The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5930-0374>

Volodymyr HNERA

*PhD of Historical Sciences,
The Institute of Archeology of the National
Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6589-9163>

Bohdan SKOPNENKO

*PhD of Historical Sciences,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5678-0657>

**MODERN HISTORY IN TERMS OF VISUALITY. EXHIBITION PROJECT
«FEBRUARY. EDGES OF INVINCIBILITY» AS A PART OF EXHIBITION
WORK OF THE NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY OF UKRAINE**

Museum work is an important and often underestimated component of informational opposition to hostile narratives. It is primarily not an architectural form or an element of room decoration, but a powerful communication tool. Thanks to the use of this tool, it becomes possible to convey the necessary information to a wide audience through the use of material objects and visual images.

Undoubtedly, an important role in the process of using the museum exposition as a communication tool belongs to the tour guide-lecturer, whose main task is to convey the concept of the exhibition project to the audience in an accessible and adapted form. Taking into account the peculiarities of the functioning of the exhibition project that was implemented, the publication focuses on the importance of guided tours and the artistic component in the construction of a museum exposition.

The article analyzes the exhibition project, which was constructed a year after the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine. The National Defence University of Ukraine, the Military History Research Center of the Armed Forces of Ukraine, and the National Museum of the Revolution of Dignity worked on the exhibition. The exhibition project was called: «February: Edges of Invincibility». Chronologically, the project covers the period from the Revolution

of Dignity in 2014 to the events of the Russian-Ukrainian war in its most active phase in February 2022. A feature of the exhibition project “February. Edges of Invincibility” is a chronological combination of distant in time and at the same time significant events in a modern Ukrainian history — the Revolution of Dignity of 2014 and the war of national liberation against the Moscow invaders. The exhibition is built in such a way as to convey to the visitor the idea of the connection between the events of the Revolution of Dignity and the full-scale aggression launched by Russia against Ukraine in 2022.

Keywords: *exhibition, art work, Revolution of Dignity, February, Armed Forces of Ukraine, defense of Kyiv, Russian-Ukrainian war.*